

Wiesław Sieciński

Zamiejscowy Wydział Społeczno-Ekonomiczny w Gorzowie Wlkp

Uniwersytet Szczeciński

e-mail: wieslaw.siecinski@usz.edu.pl

Organizacja uczelni akademickich w II Rzeczypospolitej w świetle ustawodawstwa dotyczącego nauki i szkolnictwa wyższego

STRESZCZENIE

Dwadzieścia lat niepodległości Polski (1918–1939) to czas o niezwykłym znaczeniu dla kraju, a także m.in. okres wzmoczonego wysiłku na rzecz rozwoju oświaty i nauki, w tym szkolnictwa wyższego. Wprowadzone wtedy reformy w obszarze szkolnictwa wyższego wprowadziły podział na szkoły akademickie i nieakademickie. Wśród szkół akademickich współistniały uczelnie państwowe i prywatne. Szkoły akademickie nosiły nazwę uniwersytetów, politechnik, akademii i szkół głównych, a ich tworzenie wymagało aktu ustawodawczego. Organizacja szkół akademickich opierała się na zasadach tzw. autonomii, określanej głównie przez ustawy o szkołach akademickich, najpierw z 1920 r., a następnie z 1933 r. Nadzór nad działalnością szkół sprawował Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

SŁOWA KLUCZOWE

historia administracji, szkoły wyższe II Rzeczypospolitej

Wprowadzenie

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. pierwszoplanowym zadaniem stało się skonsolidowanie ekonomiczne, prawne, polityczne i kulturowe odbudowującego się po 123 latach zaborów państwa polskiego. Za element niezbędny do budowania nowego państwa uznano reformę szkolnictwa wyższego.

Na krótko przed wybuchem I wojny światowej, w roku akademickim 1910/1911 na ziemiach polskich pod zaborami funkcjonowało 12 uczelni wyższych kształcących około 16 tys. studentów. Największymi ośrodkami naukowymi były wówczas Lwów i Kraków. We Lwowie kształciło się 6808 studentów (Uniwersytet – 4911, Politechnika – 1745, Akademia Medycyny Weterynaryjnej – 152); Warszawa skupiająca 4250 studentów (Uniwersytet – 2002, Politechnika – 778, Instytut Weterynaryjny – 414, Towarzystwo Kursów Nauko-

wych – 925, Szkoła Główna Handlowa – 131). W Krakowie, nieco mniejszym w tym czasie ośrodku naukowym, kształciło się 3519 studentów (Uniwersytet – 3373, Akademia Sztuk Pięknych – 146). Ponadto istniały jeszcze dwie szkoły typu wyższego: Akademia Królewska w Poznaniu, kształcąca 986 studentów, i Akademia Rolniczo-Leśna w Puławach z 429 słuchaczami – szkoły te jednak po 1918 r. nie kontynuowały pracy¹.

Liczba uczelni, ich wielkość oraz rozmieszczenie terytorialne nie zaspokajały potrzeb społeczeństwa polskiego, dlatego z chwilą odzyskania niepodległości przystąpiono do rozbudowy istniejących szkół wyższych oraz tworzenia nowych. Potrzeby niepodległego państwa zmuszały do intensywniejszego przygotowywania młodej kadry do różnych działań gospodarki, kultury i administracji. W związku z tym powstała konieczność organizowania nowych typów szkół wyższych, których zadaniem było nie tylko wykształcenie wysoko wykwalifikowanych fachowców, ale również przygotowanie kadry naukowej dla rozwijającego się szkolnictwa wyższego i nauki. Podjęte zostały również działania w zakresie wypracowania i uchwalenia odpowiedniego ustawodawstwa dotyczącego nauki i szkolnictwa wyższego.

Rozwój szkolnictwa wyższego w latach 1918–1939 nie był równomierny. Decydowała o tym sytuacja ekonomiczna w kraju, która przez większą część tego okresu daleka była od stabilizacji.

1. Uczelnie akademickie w II Rzeczypospolitej według ustawy o szkołach akademickich z 1920 roku²

Po odrodzeniu się państwa polskiego do 1920 r. statuty i sposób funkcjonowania szkolnictwa wyższego, akademickiego i nieakademickiego, państwowego i prywatnego regulowały różnej rangi akty prawne, w tym wiele pozaborowych. Odbudowując system szkół wyższych, sięgnięto do wzorów niemieckich. Sprzyjały temu ukształtowane przez rząd austriacki modele wyższych uczelni Krakowa i Lwowa. Zatwierdzona przez Sejm w dniu 13.07.1920 r. ustawa o szkołach akademickich w zasadniczych punktach nie odbiegała od wzorów niemiecko-austriackich³. W założeniach ustawy określono zadania szkół akademickich jako służbę nauce i ojczyźnie. Zgodnie z ustawą uczelnie miały szukać i dochodzić prawdy we wszystkich gałęziach wiedzy oraz przewodniczyć na drodze poznawania tej prawdy przez młodzież akademicką, a przez nią rozpowszechniać ją wśród całego narodu polskiego w imię zasad przyświecających moralnemu i umysłowemu doskonaleniu się społeczeństwa. Zadaniem szkół akademickich było również przygotowywanie młodzieży do zawodów praktycznych, których wykonywanie wymagało naukowego opanowania różnych gałęzi wiedzy i samodzielnego sądu o wchodzących w ich zakres zagadnieniach teoretycznych i praktycznych⁴.

1 H. Wittlinowa, *Atlas szkolnictwa wyższego*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1937, s. 46–47.

2 Ustawa z dnia 13.07.1920 r. o szkołach akademickich (DzU z 1920 r., nr 72, poz. 494).

3 *Historia wychowania. Wiek XX*, red. J. Miąso, PWN, Warszawa 1984, s. 52.

4 *Ibidem*.

Uchwalona w 1920 r. pierwsza ustawa o szkołach akademickich określona została jako jedna z najbardziej postępowych i liberalnych ustaw tego typu na świecie. Ujednoliciła ustrój szkolnictwa wyższego oraz dawała uczelniom znaczną autonomię⁵. Samorząd sprawowały organy kolegialne, ogólne zebrania profesorów, senat uczelni oraz rady wydziałów, mające bardzo szerokie uprawnienia. W szkołach akademickich, których statuty szczegółowe przewidywały zebrania ogólne profesorów, w ich skład wchodził profesorowie honorowi, zwyczajni, nadzwyczajni i docenci należący do rad wydziałowych. Przewodniczącym był rektor lub jego zastępca.

Do zakresu działania zebrania ogólnego profesorów należało:

- uchwalanie statutu szczegółowego szkoły w ramach ustawy,
- uchwalanie budżetu szkoły,
- wybór rektora,
- zatwierdzanie wniosków rad wydziałowych o powołaniu profesorów zwyczajnych, nadzwyczajnych, honorowych lub docentów i przedstawienie ich Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do zatwierdzenia,
- zatwierdzania honorowych stopni naukowych, przy czym nadanie honorowego stopnia naukowego za zasługi społeczne lub polityczne wymagało zatwierdzenia przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego,
- uchwalanie wniosków dotyczących tworzenia osobnych wydziałów, oddziałów i nowych katedr,
- przyjmowanie do wiadomości sprawozdań rocznych rektora ze stanu szkoły i sprawozdań dziekanów z działalności wydziałów,
- uchwalanie wniosków dotyczących usuwania profesorów z katedr,
- rozpatrywanie innych spraw ogólnoakademickich, które rektor przekaże dla ich ważności zebraniu ogólnemu⁶.

W szkołach, w których nie było ogólnego zebrania profesorów, najwyższą uczelnianą władzą samorządową był senat. Jeżeli obok senatu statut szczegółowy przewidywał również ogólne zebranie profesorów, do zakresu jego działania należały sprawy określone w ustawie. Senat składał się z rektora, prorektora i dziekanów. Statuty szczegółowe mogły przewidywać nałożenie do senatu także prodziekanów i delegatów rad wydziałowych oraz sędziego w tych szkołach, w których urząd ten został utworzony⁷. Do zakresu działania senatu należało:

- układanie regulaminu senatu oraz zatwierdzanie regulaminu rad wydziałowych, archiwum i urzędów szkoły,
- rozstrzyganie o tym, czy niektóre przedmioty mogą być wykładane w innym języku aniżeli polskim,
- przedkładanie Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego programu wykładów do zatwierdzenia,
- wydawanie składu osobowego i kroniki szkoły,
- układanie preliminarza budżetu szkoły,

5 M. Iłowiecki, *Dzieje nauki polskiej*, Wydawnictwo Interpress, Warszawa 1981, s. 235.

6 Art. 12 ustawy z dnia 13.07.1920 r.

7 Art. 18 ustawy z dnia 13.07.1920 r.

- zarządzanie majątkiem szkolnym tak państwowym, jak własnym oraz majątkiem szkoły powierzonym do administrowania,
- troska o zdrowie moralne młodzieży i opieka nad jej materialnym położeniem (stypendia, domy akademickie),
- zatwierdzanie umów o wykłady z docentami, nauczycielami i lektorami, o ile funduszy na pokrycie ich wynagrodzenia dostarczała szkoła; w innych przypadkach senat przygotowywał zawarcie tego rodzaju umów przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego,
- uchwalanie wniosków dotyczących mianowania dyrektora biblioteki lub naczelnego bibliotekarza, sekretarza, kwestora, skarbnika i księgowego, dalej wniosków dotyczących obsadzania urzędów dyrektora i zastępcy dyrektora innych ogólnych zakładów szkoły, wreszcie wniosków dotyczących mianowania urzędników biblioteki z kwalifikacjami bibliotekarskimi, po wysłuchaniu zdania dyrektora biblioteki lub naczelnego bibliotekarza,
- mianowanie, zawieszanie i usuwanie innych urzędników i służby stałej szkoły, a także w razie nagłej potrzeby zawieszanie kierowników zakładów,
- mianowanie, zawieszanie i usuwanie adiunktów, konstruktorów, kustoszów, prorektorów i ich zastępców na wniosek rady wydziałowej,
- wyrokowanie w sprawach dyscyplinarnych studentów, urzędników i służby szkoły, przy czym w razie utworzenia osobnego sądu dla spraw studentów – kompetencja senatu ograniczała się do zatwierdzania wyroków i rozstrzygania odwołań,
- mianowanie referentów do spraw dyscyplinarnych i innych spraw szczególnych,
- rozstrzygnięcie spraw kompetencyjnych między wydziałami,
- uchwalanie wniosków w sprawach budowlanych i rozstrzygnięcie o przeznaczeniu pomieszczeń szkoły,
- wykonywanie kontroli nad administracyjnym prowadzeniem wszystkich zakładów szkoły,
- zatwierdzenie regulaminów wieców studenckich,
- uchwalanie wszelkich innych spraw tyczących się szkoły jako całości, które rektor lub, w jego zastępstwie, prorektor, senatorowi przedłożył,
- o ile statut szczegółowy szkoły nie przewidywał zebrania ogólnego profesorów, w zakresie czynności senatu wchodziły nadto uprawnienia zebrania ogólnego profesorów, z wyłączeniem punktu dotyczącego wyboru rektora⁸.

Najwyższą godność w szkole akademickiej piastował rektor. Był przewodniczącym senatu i zebrania ogólnego profesorów. Czuwał nad należytymi biegiem spraw, wchodzących w zakres działania tych władz i ponosił odpowiedzialność za należyte przestrzeganie ustaw i rozporządzeń rządowych. Rektor był wybierany z grona profesorów zwyczajnych i honorowych należących do rad wydziałowych. Okres urzędowania rektora wynosił jeden rok. Rektor był przedstawicielem szkoły na zewnątrz, zwoływał senat i zebrania ogólne profesorów, kierując ich obradami, oraz wykonywał ich uchwały, udzielał urlopów profesorom i docentom oraz wszystkim pracownikom, mianował i usuwał tymczasowych rzemieślników, immatrykułował studentów i udzielał im urlopów, załatwiał sprawy administracyjno-

8 Art. 19 ustawy z dnia 13.07.1920 r.

-finansowe niewymagające uchwał senatu. Rektor czuwał nad porządkiem na terytorium uczelni za pomocą organów szkoły⁹.

Radę każdego wydziału stanowili należący do wydziału profesorowie zwyczajni i nadzwyczajni, tudzież dwaj docenci, wybierani na rok akademicki przez grono docentów wydziału. Do zakresu działania rad wydziałowych należało:

- czuwanie nad rozwojem nauki i szerzenie wiedzy przez należyłą organizację nauczania oraz wykłady, odczyty publiczne i wydawnictwa,
- przedstawianie wniosków o mianowanie profesorów,
- załatwianie spraw habilitacyjnych,
- przedstawianie wniosków o mianowanie, zawieszanie i usuwanie sił pomocniczych naukowych i służby wydziału,
- wydawanie opinii naukowych w zakresie swojego wydziału, a jeśli rada wydziałowa została do tego wezwana przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, miała obowiązek przedstawić swoją opinię,
- nadawanie honorowych stopni naukowych,
- układanie corocznie preliminarza potrzeb finansowych wydziału celem przedstawienia go zebraniu ogólnemu profesorów (o ile statut szczegółowy szkoły je przewiduje), w przeciwnym razie senatowi, w szczególności zaś określanie sum potrzebnych na wydawnictwa prac naukowych profesorów, docentów, pomocniczych sił naukowych oraz studentów wydziału,
- przedstawianie wniosków o udzielenie profesorom i pomocniczym siłom naukowym urlopów na ponad dwa tygodnie i o przyznawanie profesorom, docentom i pomocniczym siłom naukowym zasiłków rządowych na podróże naukowe,
- przyznawanie stypendiów (oraz nagród pieniężnych i medali) studentom wydziału, nadto ogłaszanie co rok przynajmniej trzech tematów do prac konkursowych studenckich,
- dopuszczanie studentów do egzaminu, zaliczanie im studiów lub pewnych przedmiotów oraz udzielanie zwolnień od wydanych przez radę wydziałową przepisów o sposobie studiowania na wydziale,
- powoływanie egzaminatorów i referentów,
- uchwalanie regulaminu wydziału, podlegającego zatwierdzeniu przez senat,
- zatwierdzanie regulaminów dla zakładów, należących do wydziału,
- wybieranie dziekana wydziału, dalej delegatów do wyboru rektora w tych szkołach, w których nie ma zebrania ogólnych profesorów, a wreszcie, o ile statut szkoły nie przewiduje, również delegata do senatu.

Rada wydziałowa rozstrzygała o wszelkich sprawach wydziału i uczniów, o ile nie było to wyraźnie zastrzeżone dla innych władz szkolnych. Rada wydziałowa miała prawo przekazać część swych uprawnień dziekanowi¹⁰, który posiadał takie samo stanowisko wobec wydziału i jego rady, jak rektor wobec całej szkoły i senatu.

Do zakresu działania rektora należało:

- zwoływanie posiedzeń rady wydziałowej, kierowanie jej obradami, przygotowywanie wniosków na posiedzenie i wykonywanie powziętych uchwał,

⁹ Art. 23, 24, 25, 26, 27 ustawy z dnia 13.07.1920 r.

¹⁰ Art. 32 ustawy z dnia 13.07.1920 r.

- udzielanie jednotygodniowych urlopów profesorom i docentom oraz wszystkim innym pracownikom wydziału,
- przyjmowanie studentów na wydział, prowadzenie ich spisu oraz wykazu ich studiów,
- wyznaczenie terminów egzaminacyjnych i przewodniczenie w komisjach egzaminów doktorskich oraz w czasie innych egzaminów odbywających się w szkole, o ile tego wymagały specjalne przepisy,
- składanie w końcu roku szkolnego zebraniu ogólnemu profesorów, a w szkołach, gdzie go nie było, senatowi, wyczerpującego sprawozdania z działalności wydziału, po poprzednim podaniu go do wiadomości radzie wydziałowej.

Przez ręce dziekana przechodziła wszelka urzędowa korespondencja kierowników zakładów wydziałowych i profesorów. Dziekan miał prawo zaopatrywać tę korespondencję w swoją opinię¹¹.

Przedmiotowa ustawa o szkolnictwie wyższym zawierała treści regulujące sprawy związane z gronem nauczycielskim. Do jego składu należeli tzw. nauczyciele akademicki, tj. profesorowie honorowi, zwyczajni, nadzwyczajni i docenci oraz nauczyciele nieakademiccy – lektorzy. Profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych mianowała naczelna władza państwowa na wniosek rady wydziału, przyjęty przez zebranie ogólne profesorów lub senat uczelni. Do najważniejszych obowiązków profesorskich należało prowadzenie badań i twórczej pracy naukowej, prowadzenie wykładów i ćwiczeń, kierowanie związanymi z katedrą zakładami, prowadzenie seminariów, egzaminowanie z wykładanego przedmiotu oraz branie udziału w posiedzeniach rady. Pozycja profesora była niezwykle silnie zabezpieczona. Ustawa przewidywała tylko jedną możliwość usunięcia go z katedry, a mianowicie wtedy, kiedy zebranie ogólne profesorów lub senat, po przeprowadzeniu dochodzenia dyscyplinarnego lub postępowania honorowego, podjął taką uchwałę popartą dwiema trzecimi głosów.

Szkoły akademickie, zgodnie z postanowieniem ustawy, otrzymały także prawo nadawania stopni naukowych niższych, których nazwy nie określono, oraz wyższych, tzn. stopnia doktora. Ponadto mogło przyznawać tytuły zawodowe.

Ustawa wprowadzała opłaty za naukę. Każdy student i wolny słuchacz zobowiązany był po przyjęciu do szkoły uiścić opłatę wpisową, na początku każdego roku wnieść ustalone przez ministerstwo opłaty (czesne), a ponadto ustawa przewidywała osobne opłaty za świadczenia w pracowniach i seminariach oraz za egzaminy. Pragnąc umożliwić studia także młodzieży rekrutującej się ze środowisk niezamożnych, wprowadzono do ustawy przepis przewidujący, iż młodzież niezamożna, a pilna, po złożeniu na piśmie zobowiązania może uzyskać odroczenie opłat za wykłady, ćwiczenia, seminaria i egzaminy w całości lub częściowo do czasu, w którym osiągnie stanowiska umożliwiające spłacenie zaciągniętego długu, nie dłużej jednak niż na lat dziesięć.

Regulując prawa i obowiązki studenta, ustawa m.in. przyznawała prawo zakładania w każdej szkole akademickiej stowarzyszeń i korporacji, z tym że nie mogły mieć one celów politycznych. Pozwalała również na organizowanie w murach uczelni, za zezwoleniem rektora, zgromadzeń i wieców młodzieży, ale ich tematyka nie mogła wykroczać poza sprawy wiążące się ściśle z życiem akademickim¹².

11 Art. 39 ustawy z dnia 13.07.1920 r.

12 *Historia wychowania. Wiek XX...*, s. 53.

Ustawa w odrębnym rozdziale regulowała sprawy szkół akademickich prywatnych. Mogły one otrzymać niektóre lub wszystkie prawa szkół państwowych, ale tylko wtedy, gdy: 1) były należycie wyposażone, 2) przyjmowały w poczet studentów kandydatów, którzy ukończyli szkołę średnią ogólnokształcącą, państwową lub prywatną, mającą prawa szkoły państwowej, 3) profesorowie powoływani byli za zgodą Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 4) plan studiów nie różnił się zasadniczo od planu studiów w państwowych szkołach akademickich i liczba wykładowców była dostateczna. Dla łatwiejszego odróżniania szkół akademickich od innych nieposiadających ich uprawnień ustawa zastrzegła, że nazwy szkół akademickich, wszechnic, uniwersytetów, szkół głównych, politechnik i akademii mogą być używane tylko przez te szkoły, które osobną ustawą zostaną uznane za równorzędne szkołom państwowym¹³.

Dzięki precyzyjnym zapisom nowa ustawa pozwoliła na uporządkowanie i ujednoczenie organizacji wszystkich szkół wyższych państwowych zaliczanych do rzędu szkół akademickich. Do grupy uczelni akademickich włączono: Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie, Uniwersytet Poznański, Politechnikę Lwowską, Politechnikę Warszawską, Akademię Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie, Szkołę Główną Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie oraz Akademię Górniczą w Krakowie. Spośród uczelni prywatnych do szkół akademickich zaliczono Wolną Wszechnicę Polską w Warszawie, Katolicki Uniwersytet w Lublinie, Akademię Sztuk Pięknych w Krakowie oraz Wyższą Szkołę Handlową w Warszawie. Szkoły prywatne miały takie same prawa co szkoły państwowe z zastrzeżeniem, że nie mogły nadawać tytułów naukowych¹⁴.

Ustawa o szkołach akademickich weszła w życie 15.09.1920 r. Władze wszystkich szkół wyższych, tak państwowych, jak i prywatnych, które nie zostały zaliczone do grupy szkół akademickich, podjęły starania o jak najszybsze spełnienie niezbędnych warunków do otrzymania uprawnień szkół akademickich. Sukcesywnie powstawały nowe wydziały i kierunki studiów. W 1922 r. powołano do życia Wyższą Szkołę Handlu Zagranicznego we Lwowie, a w 1924 r. Wyższą Szkołę Handlową w Warszawie, która jako pierwsza ze szkół prywatnych otrzymała prawo nadawania niższych stopni naukowych. W 1927 r. istniejąca przy Wydziale Humanistycznym Wolnej Wszechnicy Polskiej Wyższa Szkoła Dziennikarska wyodrębniła się i przekształciła w samodzielną uczelnię. W 1928 r. zorganizowano w Wolnej Wszechnicy Polskiej przy Wydziale Pedagogicznym studium księgarskie oraz utworzono w Łodzi oddziały z trzema samodzielnymi wydziałami: Humanistycznym, Pedagogicznym oraz Nauk Politycznych i Społecznych. W 1929 r. połączono Państwowy Instytut Wychowania Fizycznego w Warszawie z Centralną Szkołą Wyższą Wychowania Fizycznego w Poznaniu i utworzono Centralny Instytut Wychowania Fizycznego w Warszawie na Bielanach¹⁵.

13 *Ibidem*, s. 53–54.

14 *Ibidem*, s. 54.

15 *Ibidem*, s. 54–55.

2. Ustawa o szkołach wyższych z 15.03.1933 roku¹⁶

Uchwalona przez Sejm RP nowa ustawa o szkołach wyższych w dniu 15.03.1933 r., zwana powszechnie jędrzejewiczowską od nazwiska posła, a następnie ministra, Janusza Jędrzejewicza, wprowadziła pewne ograniczenia autonomii polskich uczelni wyższych¹⁷. Zgodnie z ustawą, na wniosek Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (WRiOP) Rada Ministrów była władna tworzyć lub likwidować oddziały i wydziały szkół wyższych bez pytania ich o zgodę. Minister mógł przenieść w stan nieczynny, po roku pracy, na emeryturę profesora, który ze względów organizacyjnych utracił możliwości pracy w uczelni. Głos ogólnego zebrania profesorów miał spełniać tylko funkcję opiniodawczą, a wybór rektora musiał być zatwierdzany przez ministerstwo. Przeprowadzane w uczelniach habilitacje musiały zatwierdzać Minister WRiOP. Wzmocniona została władza rektora, jako przełożonego pracowników i opiekuna studentów. Rektora wybierano odtąd na kadencję trzyletnią, a nie na jeden rok, jak było wcześniej. Na rzecz rektora uszczuplono także uprawnienia senatu, dotyczące zwłaszcza zarządzania majątkiem uczelni, zawierania umów o pracę, nominacji pracowników, wyrokowania w sprawach dyscyplinarnych studentów itd.¹⁸

Zmiany, jakie wprowadziła od 1933 r. do szkół wyższych cytowana powyżej ustawa, ograniczające w znacznym stopniu autonomię tych szkół oraz zakładające ścisłe podporządkowanie ich Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, postrzegane były przez środowiska akademickie jako niekorzystne.

3. Szkoły wyższe po reformie z 1933 roku

Wyższe uczelnie, funkcjonujące w okresie całego okresu międzywojennego, stanowiły główne ośrodki rozwoju nauki w Polsce. Rola funkcjonujących w przestrzeni naukowej instytucji nieuniwersyteckich, takich jak Akademia Umiejętności (przekształcona w Polską Akademię Umiejętności), ale także towarzystw naukowych, takich jak Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, ograniczała się do koordynowania niektórych prac podejmowanych przez uniwersyteckich pracowników naukowych oraz do działalności edytorskiej, dokumentacyjnej itp. Instytucje pozauniwersyteckie były także dodatkowym forum zebrań i dyskusji naukowych. Polska Akademia Umiejętności odgrywała ponadto rolę centralnej instytucji reprezentującej naukę polską na zewnątrz¹⁹. Ogółem w roku akademickim 1937/1938 w 32 uczelniach wyższych i instytucjach naukowych z 93 wydziałami, 782 katedrami, zatrudnionych było 4403 pracowników nauki. W wielu dyscyplinach nauka polska osiągała w dwudziestolecu międzywojennym wysoki poziom, a w niektórych dziedzinach i dyscyplinach badawczych osiągnięto wyniki

¹⁶ Ustawa z dnia 15.03.1933 r. o szkołach akademickich (DzU z 1933 r., nr 29, poz. 247).

¹⁷ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2005, s. 523.

¹⁸ Art. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 ustawy z dnia 15.03.1933 r.; S. Wielgus, *Uczelnie wyższe i instytuty naukowe w II Rzeczypospolitej. Polskie towarzystwa naukowe*, „Notatki Płockie” 2002, nr 3(192), s. 7.

¹⁹ J. Buszko, *Historia Polski 1864–1948*, PWN, Warszawa 1983, s. 348.

o światowym znaczeniu. Sławę międzynarodową zdobyła nauka polska szczególnie dzięki ośrodkom w Warszawie, Lwowie i Krakowie²⁰.

W czasach II Rzeczypospolitej funkcjonowały następujące uczelnie państwowe:

- Uniwersytet Jagielloński,
- Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie,
- Uniwersytet Lwowski,
- Uniwersytet Warszawski,
- Uniwersytet Poznański,
- Politechnika Lwowska,
- Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie,
- Akademia Górnicza w Krakowie,
- Akademia Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie,
- Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie,
- Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie,
- Akademia Stomatologiczna w Warszawie,
- Państwowy Instytut Pedagogiczny w Warszawie,
- Akademia Wychowania Fizycznego,
- Wyższa Szkoła Wojenna,
- Wyższa Szkoła Intendentury,
- Oficerska Szkoła Sanitarna,
- Centrum Wyższych Studiów Wojskowych²¹.

Do wyższych uczelni niepaństwowych, istniejących w II Rzeczypospolitej, należały:

- Szkoła Główna Handlowa w Warszawie,
- Szkoła Nauk Politycznych w Warszawie,
- Wolna Wszechnica Polska w Warszawie,
- Wyższa Szkoła Dziennikarska w Warszawie,
- Katolicki Uniwersytet Lubelski,
- Akademia Handlu Zagranicznego we Lwowie,
- Akademia Handlowa w Krakowie,
- Akademia Handlowa w Poznaniu,
- Wolna Wszechnica Polska, oddział w Łodzi,
- Akademia Nauk Politycznych w Wilnie,
- Szkoła Wschodoznawcza w Warszawie²².

W ostatnich latach przed wybuchem II wojny światowej powołano do życia szkoły wyższe, którym nie przysługiwały prawa uczelni akademickich. Należały do nich:

- Państwowa Wyższa Szkoła Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszynie,
- Państwowa Szkoła Morska w Gdyni,
- Wyższe Kursy Ziemiańskie we Lwowie,
- Państwowa Wyższa Szkoła Budowy Maszyn i Elektroniki w Poznaniu,
- Państwowe Konserwatorium Muzyczne w Warszawie,

20 *Ibidem*.

21 *Historia wychowania. Wiek XX...*, s. 86; S. Wielgus, *op. cit.*, s. 8.

22 S. Wielgus, *op. cit.*, s. 8.

- Państwowa Wyższa Szkoła Budowy Maszyn i Elektroniki im. H. Wawelberga i S. Rowtawanda w Warszawie,
- Wyższe Studium Nauk Społecznych i Gospodarczych w Katowicach,
- Wyższe Katolickie Studium Społeczne w Poznaniu,
- Instytut Nauk Judaistycznych w Warszawie²³.

Niepełne zestawienie szkół wyższych i liczby studentów II Rzeczypospolitej w latach 1921/1922, 1931/1932, 1937/1938 przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Szkoły wyższe i studenci w II Rzeczypospolitej w latach 1921/1922, 1931/1932 i 1937/1938

Miasto/uczelnia	1921/1922	1931/1932	1937/1938
Ogółem	34 790	49 770	47 739
Warszawa	16 235	18 526	20 130
Uniwersytet Warszawski	7518	8607	8388
Politechnika Warszawska	4114	4430	4474
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego	761	1251	1276
Akademia Sztuk Pięknych	-	325	393
Wolna Wszechnica Polska	2374	552	1770
Akademia Stomatologiczna	500	471	481
Szkoła Główna Handlowa	710	1490	1304
Szkoła Nauk Politycznych	-	1224	1750
Wyższa Szkoła Dziennikarska	-	176	294
Państwowy Instytut Pedagogiczny	258	-	-
Kraków	4968	9454	7500
Uniwersytet Jagielloński	4531	7653	5480
Akademia Górnicza	282	525	567
Akademia Sztuk Pięknych	155	166	214
Wyższe Studium Handlowe	-	1110	1239
Lwów	7385	11186	9130
Uniwersytet Jana Kazimierza	4773	7117	5064
Politechnika Lwowska	2305	3186	2847
Wyższa Szkoła Handlu Zagranicznego	-	356	759
Akademia Medycyny Weterynaryjnej	307	527	460
Łódź	-	363	523
Wolna Wszechnica Polska	-	-	-
Lublin	1200	824	1377
Katolicki Uniwersytet Lubelski	-	-	-
Wilno	1729	3881	3310
Uniwersytet Stefana Batorego	1729	3 881	3110
Szkoła Nauk Politycznych	-	-	200

23 *Historia wychowania. Wiek XX...*, s. 88.

Miasto/uczelnia	1921/1922	1931/1932	1937/1938
Poznań	3273	5536	5578
Uniwersytet Poznański	3273	4612	4749
Wyższa Szkoła Handlowa	-	924	829
Katowice	-	-	191
Wyższe Studium Nauk Społecznych i Gospodarczych	-	-	-

Źródło: *Historia wychowania. Wiek XX...*, s. 87.

Trudna i niestabilna sytuacja szkół wyższych związana z regulacjami ustawy z 1933 r. zaczęła się zmieniać na korzyść w końcu 1936 r., co zbiegło się z objęciem stanowiska Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przez profesora Wojciecha Świątosławskiego. Minister Świątosławski, zmierzając do zapewnienia szkołom akademickim, a zwłaszcza ich profesorom, poczucia stabilizacji, przyczynił się do wydania w dniu 2.07.1937 r. noweli jędrzejewiczowskiej ustawy o szkołach akademickich, która ograniczyła władze ministra oraz stanowiła m.in., że „tworzenie nowych wydziałów oraz zwijanie istniejących następuje w drodze ustawodawczej”, a katedra obsadzona „może być zwinięta jedynie na wniosek rady wydziałowej”. Pamiętać należy jednak, że głównymi czynnikami, które hamowały rozwój szkolnictwa wyższego w Polsce w okresie międzywojennym, nie były sprawy związane z jego organizacją, ale przede wszystkim przeszkody natury finansowej. Słaby rozwój i wadliwa struktura gospodarcza Polski powodowały, że przez całe dwudziestolecie nakłady resortu oświaty na szkolnictwo wyższe ograniczały się niemal wyłącznie do pokrywania wydatków osobowych. Minimalne sumy, w porównaniu do potrzeb, przeznaczano na urządzenie pracowni i laboratoriów, przerzucając poważną część wydatków związanych z ich utrzymaniem na studentów. Podobnie postępowano w zakresie budownictwa domów akademickich, a częściowo także w dziedzinie stypendiów i opieki lekarskiej. Niemal we wszystkich sprawozdaniach rektorskich szkół akademickich wysuwały się potrzeby uczelni w zakresie inwestycji i remontów²⁴.

4. Podstawy prawne funkcjonowania prywatnego szkolnictwa wyższego w II Rzeczypospolitej

Funkcjonowanie prywatnego szkolnictwa wyższego w II Rzeczypospolitej oparte było na zapisach Konstytucji marcowej z dnia 17.03.1921 r. Wskazać tu należy art. 117 Konstytucji, zgodnie z którym każdy obywatel miał prawo założyć szkołę lub zakład wychowawczy i kierować nim, skoro tylko uczyni zadość warunkom określonym w ustawach²⁵.

W ustawie z 1920 r. o szkołach akademickich w rozdziale dziewiątym, w art. 107 zawarto zapis zakładający, że poza państwowymi mogą być także tworzone i utrzymywane szkoły akademickie prywatne. W ustawie jednak nie poruszono kwestii organizacji tychże szkół,

²⁴ *Ibidem*, s. 88–89.

²⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17.03.1921 r. (DzU z 1921 r., nr 44, poz. 267).

założono jedynie pewne uwarunkowania co do ich statutu, który zgodnie z art. 108 ustawy podlegał zatwierdzeniu przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, po wysłuchaniu opinii ogólnej zebrań (względnie senatorów) wszystkich państwowych szkół i już uznanych szkół prywatnych tego samego typu²⁶.

Głośna i kontrowersyjna reforma szkolnictwa akademickiego, która nastąpiła w wyniku uchwalenia ustawy z 1933 r., czyli tzw. reformy jędrzejewiczowskiej, wprowadzała zmiany do szkolnictwa państwowego, ale swoimi zapisami objęła również szkolnictwo prywatne. W ustawie o szkołach akademickich z 1933 r. postanowienia dotyczące prywatnych szkół akademickich były jednak lakoniczne i ogólne. Regulowały wyłącznie kwestie nadawania prywatnym szkołom praw, które posiadały państwowe szkoły akademickie²⁷. Mimo swej kontrowersyjności, ustawa z 1933 r. przyczyniła się do wzrostu liczby prywatnych uczelni akademickich, która do 1939 r. wzrosła siedmiokrotnie.

Zwrócić należy uwagę, że w okresie międzywojennym prywatne szkoły wyższe doczekały się, jedynie raz w swoich dziejach, odrębnej ustawy. Ustawa z dnia 22.02. o prywatnych szkołach wyższych²⁸ stanowiła, że za prywatne szkoły wyższe w rozumieniu jej przepisów należy uważać te prywatne szkoły wyższe, które nie były objęte ustawą z dnia 15.03.1933 r. o szkołach akademickich. Ustawa w zakresie funkcjonowania i tworzenia prywatnych szkół wyższych nie wprowadzała nowych rozwiązań, sankcjonowała dotychczasową praktykę dotyczącą ich powoływania i funkcjonowania.

Podsumowanie

Szkolnictwo wyższe w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego rozwijało się pomimo przeszkód natury organizacyjnej i finansowej. Rozwiązania prawne wprowadzone w tym obszarze pozwoliły na ujednoczenie zasad funkcjonowania szkół wyższych oraz pozwoliły na tworzenie nowych i rozwój istniejących ośrodków naukowych opartych o szkoły akademickie. Ekonomiczne bariery rozwoju szkolnictwa wyższego, związane nierozzerwalnie z niestabilną sytuacją gospodarczą Polski, pokonywane były przez samorządy uczelni wyższych poprzez stworzenie różnych systemów partycypacji studentów w kosztach edukacji, w tym wprowadzenia częściowej odpłatności za studia.

Rozwijające się po wieloletniej niewoli polskie szkolnictwo wyższe miało znaczący wpływ na tworzenie się w czasie dwudziestolecia międzywojennego własnej, rodzimej inteligencji. W wyniku pracy dydaktycznej wszystkich typów szkół wyższych rosła liczba lekarzy, prawników, inżynierów, nauczycieli i innych grup inteligencji, wzrastał poziom intelektualny i kulturalny coraz szerszego kręgu społeczeństwa, co miało szczególne doniosłe znaczenie na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej, wyzwolonych spod zaboru pruskiego.

26 Art. 107 i 108 ustawy z dnia 13.07.1920 r.; T. Brzezicki, *Ustrój szkolnictwa wyższego w Polsce*, Towarzystwo Naukowe Organizacji, Toruń 2010, s. 22.

27 J. Jastrzębski, *Państwowe szkolnictwo akademickie II Rzeczypospolitej. Zagadnienia systemowe*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2013, s. 38–39.

28 Ustawa z dnia 22.02.1937 r. o prywatnych szkołach wyższych (DzU z 1937 r., nr 13, poz. 89).

Bibliografia

- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2005.
- Brzezicki T., *Ustrój szkolnictwa wyższego w Polsce*, Towarzystwo Naukowe Organizacji, Toruń 2010.
- Buszko J., *Historia Polski 1964–1948*, PWN, Warszawa 1983.
- Historia wychowania. Wiek XX*, red. J. Miąso, PWN, Warszawa 1984.
- Iłowiecki M., *Dzieje nauki polskiej*, Wydawnictwo Interpress, Warszawa 1981.
- Jastrzębski J., *Państwowe szkolnictwo akademickie II Rzeczypospolitej. Zagadnienia systemowe*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2013.
- Wielgus S., *Uczelnie wyższe i instytuty naukowe w II Rzeczypospolitej. Polskie Towarzystwo Naukowe*, „Notatki Płockie” 2002, nr 3(192).
- Wittlinowa H., *Atlas szkolnictwa wyższego*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1937.

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17.03.1921 r., DzU z 1921 r., nr 44, poz. 267.
- Ustawa z dnia 13.07.1920 r. o szkołach akademickich, DzU z 1920 r., nr 72, poz. 494.
- Ustawa z dnia 15.03.1933 r. o szkołach akademickich, DzU z 1933 r., nr 99, poz. 247.
- Ustawa z dnia 22.02.1937 r. o prywatnych szkołach wyższych, DzU z 1937 r., nr 13, poz. 89.

ORGANISATION OF HIGHER SCHOOLS IN THE SECOND POLISH REPUBLIC UNDER THE LEGISLATION RELATING TO SCIENCE AND HIGHER EDUCATION

SUMMARY

Twenty years of the Polish independence (1918–1939) were among others the time of increasing efforts to develop education and science, which also referred to the higher education. At that time higher schools were both public and private. To set up a higher school it was obligatory to pass a legislative act. Higher schools were called universities, universities of technology, academies or main schools. The organisation of higher schools was based on the principle of the so called autonomy mainly determined by the acts of 1920 and then of 1933 relating to academic schools. The supervisory authority responsible for all the activities of those schools was the Minister of religious Confessions and Public Education.

KEYWORDS

administrative history, higher education Second Polish Republic

Translated by Piotr Błachowicz

